

Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetin Kökleri: Demokrat Parti ve Adnan Menderes’in Muhafazakâr Siyaseti

Roots of Conservative Politics in Türkiye: The Conservative Politics of the Democratic Party and Adnan Menderes

Emre GÖNÜLTAŞ

Y.L. Öğr., Mersin Üniversitesi, SBE,
Kamu Yönetimi A.B.D., emregonultas33@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-0803-0749>

Makale Başvuru Tarihi: 17.01.2025

Makale Kabul Tarihi: 22.06.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Sami ZARİÇ

Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF,
Kamu Yönetimi Bölümü, samizaric@mersin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3375-8825>

ÖZET

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, Türkiye’de muhafazakârlık konusu açısından Adnan Menderes ve Demokrat Parti işlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin dokuzuncu başbakanı olan Adnan Menderes, liberal ve muhafazakâr eğilimleri olan bir siyasetçi ve devlet adamı olarak tanınmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sonlanan iktidarı boyunca Türkiye’nin en önemli siyasi aktörlerinden birisi olan Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılarak Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte 1946 yılında Demokrat Parti’yi kurmuş ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Partinin temel eğilimlerinden birisi de muhafazakârlıktır. Demokrat Parti, ilk kez girdiği 1946 genel seçimlerinde ve iktidarda olduğu 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde muhafazakârlardan güçlü bir destek almıştır. Bu gelişmelerde Adnan Menderes’in kişiliğinin de önemli bir payı vardır. Adnan Menderes, muhafazakâr kamuoyunda her zaman farklı ve değerli birisi olarak görülmüştür. 1960 darbesi sonrasında siyaset sahnesinden silinen Demokrat Parti’de muhafazakârlık önemli bir yer tutmuş ve böylece parti, Türkiye siyasi kültürünün aktif bir partisi olmaktan çıkmıştır.

ABSTRACT

In this study, using qualitative research method, Adnan Menderes and the Democratic Party were discussed in terms of conservatism in Türkiye. Adnan Menderes, the ninth prime minister of the Republic of Türkiye, is known as a politician and statesman with liberal and conservative tendencies. Adnan Menderes, one of Türkiye’s most important political actors during his rule that ended with the military coup of May 27, 1960, left the Republican People’s Party and founded the Democratic Party in 1946 with Celal Bayar, Fuat Köprülü and Refik Koraltan, and came to power in the 1950 elections. One of the main tendencies of the party is conservatism. The Democratic Party received strong support from conservatives in the 1946 general elections in which it entered for the first time and in the 1950, 1954 and 1957 general elections in which it came to power. Adnan Menderes’s personality also has an important impact in these developments. Adnan Menderes has always been accepted as a different and valuable person by the conservative segment of Turkish people. Conservatism had an important place in the Democratic Party, which disappeared from the political scene after the 1960 coup, and thus, the party ceased to be an active party in Türkiye’s political culture.

Anahtar Kelimeler:

Muhafazakârlık,
Adnan Menderes,
Demokrat Parti,

Keywords:

Conservatism,
Adnan Menderes,
Democratic Party,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): GÖNÜLTAŞ, Emre ve ZARİÇ, Sami (2025), “Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetin Kökleri: Demokrat Parti ve Adnan Menderes’in Muhafazakâr Siyaseti”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.8(2), ss.448-456, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1622142>

1. GİRİŞ

Ülkemiz siyasi literatüründe yaygın bir şekilde kullanılan ancak Batı'daki anlamıyla siyasal eşdeğeri olmayan “*muhafazakârlık*” terimi, özellikle dini inanç ve geleneklere bağlılık olarak değerlendirilmiştir. Oysa Batıda, muhafazakârlık terimi kullanıldığında anlatılmak istenen, radikal değişimlere hoş bakılmayan ve özellikle toplumsal yapıdaki sınıfsal ayrımların korunması yönünde bir siyaset ideolojisi. Bu anlayış farkına rağmen Batı'nın muhafazakârlığı ve Türkiye'deki muhafazakâr siyaset ideolojisi, geleneksel ilişkilere ve kurumlara sağladığı önemin yanı sıra, dinin toplumsal hayattaki rolüne verilen önemi ve aile yapısının korunması yönündeki söylemleri oldukça benzerlik göstermektedir (Sezik, 2012:113).

Bu anlamda Muhafazakârlık, hızlı toplumsal değişime karşı durarak geleneksel normları desteklemeyi savunan bir siyasi felsefedir. Ayrıca gelenekle olan bağlantısından ötürü çeşitli ülkelerde farklı bir biçimde belirmiştir (Aslan, 2017:162). Bu doğrultuda Türkiye'de muhafazakâr siyasetin gelişimi farklı bir çizgi izlemiştir. Bu çizginin evriminde ve gelişiminde Demokrat Parti de önemli bir yer tutmaktadır.

Muhafazakâr denildiğinde ise gelenek, örf ve adetlere bağlı olan ve mevcut düzenin sürdürülmesini amaçlayan bir aktörler grubu akla gelmektedir. Muhafazakâr söylem; değişime karşı olmamakla birlikte, değişimin çok ani ve hızlı olmasını istemez. Olanı korumak ve saklamak arzusundadır ki bu durum, kelime anlamı itibarıyla “*tutucu*” anlamına gelmektedir. Yani sahip olmak istediği değerler, gelenek - görenekler, yaşanmış deneyimler olmalıdır ki bu da kendi etimolojik geçmişinden kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2014:622).

Muhafazakâr anlayışın siyasete yansımaları anlamında Türkiye siyasi tarihinde 1950'li yıllar oldukça önemli ve kritik bir sürece denk gelmektedir. Çok partili hayata geçildikten sonra 1950 genel seçimleriyle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 27 senelik tek parti iktidarı bitmiştir. Böylece Türkiye'de Demokrat Parti (DP) iktidarı başlamıştır. 1950'li yıllar Türk siyasi literatüründe “*Demokrat Partili Yıllar*” diye de adlandırılmaktadır. Demokrat Parti yeni bir parti olarak en büyük rakibi ve uzun siyasi geçmişi olan CHP karşısında geniş halk kitlelerini etkileyerek iktidarın yeni sahibi olmuştur. Bu seçim zaferinde partinin muhafazakâr bir politika söylemi de etkili olmuştur. Adnan Menderes, Türkiye siyasal hayatı ve kültürü açısından önemli bir dönüm noktası olan 1946 yılında kurulan bu partinin önemli isimlerinden ve kurucularındandır.

Doğrusu tek parti döneminin otoriter anlayışının etkisiyle 1950'lere kadar Türkiye'de muhafazakâr görüşler siyasi arenada belirgin bir güç olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bu durum değişmiş ve muhafazakârlık, toplumda önemli bir siyasi faktör haline gelmiştir. Din, milliyetçilik ve geleneksel değerlere verdiği önemle karakterize edilen muhafazakârlık ideolojisi, özellikle Adnan Menderes döneminde siyasi bir kimlik kazanmış ve geniş halk kitlelerinin desteğini almıştır.

Batılı muhafazakârlıktan farklı özelliklere sahip olsa da modernleşme sürecinde dini ve geleneksel değerlerin korunması gerektiği düşüncesinde birleşmektedir. Ancak bu ideoloji, daha çok bir sınıfın değil, geniş halk kitlelerinin duygularına hitap eden popülist bir karaktere sahip olması nedeniyle değişen koşullara uyum sağlama konusunda yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki muhafazakâr siyasetin kökenleri, modernleşme sürecinde geleneksel değerlerin korunması isteğiyle ortaya çıkan bir tepkiye dayanmaktadır.

Özellikle 20. yüzyılın ortalarına kadar siyasi arenada etkin bir şekilde temsil edilemeyen bu görüş, Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Demokrat Parti, Adnan Menderes liderliğinde halkın dini ve geleneksel değerlere verdiği önemi dikkate alarak, muhafazakâr siyasetin temellerini atmıştır.

Bu makale, Türkiye'de muhafazakâr siyasetin tarihsel süreçteki doğuşunu, gelişimini ve toplumsal karşılığını, özellikle Demokrat Parti (DP) dönemi ve Adnan Menderes üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. 1950'li yıllarda Türkiye siyaset sahnesinde önemli bir dönüm noktası olan DP'nin kuruluşu, muhafazakâr siyasetin toplumsal ve siyasal temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda makalede, DP'nin ortaya çıkış süreci, ideolojik duruşu ve uyguladığı politikalarla muhafazakâr değerlerin nasıl bir siyasal kimlik kazandığı ele alınacaktır.

Adnan Menderes'in liderliğinde şekillenen muhafazakâr siyaset anlayışının, halkın dini özgürlükler, geleneksel değerler ve modernleşme süreçlerine karşı tepkiler konusundaki taleplerini nasıl karşılayabildiği ve bu taleplerin siyasal bir kimlik olarak muhafazakârlığa nasıl yön verdiği değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra Demokrat Parti'nin siyasal başarısının ardındaki sosyolojik ve ideolojik faktörler, Türkiye'deki muhafazakâr siyasetin temellerinin anlaşılması için detaylı bir şekilde tartışılacaktır. Makale bu doğrultuda muhafazakâr siyasetin Türkiye'nin siyasi tarihinde nasıl bir dönüşüm yarattığına dair kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

2. TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN KÖKENLERİ

Türkiye siyasetinde önemli bir etkisi olan muhafazakâr siyaset, ideolojik yapısı ve sosyal olaylara bakışı bakımından Batı’daki muhafazakârlarla birçok yönden farklılık göstermesine rağmen çoğu zaman onların maruz kaldığı gerici, tutucu, irrasyonel, kötümser vb. negatif tanımlamalara maruz kalmıştır.¹ Bu bağlamda Türkiye muhafazakârlığı sıklıkla “gericilik”le özdeşleştirilmiş ve sıkça ilerlemeye engel olarak görülmüştür. Söz konusu algı Osmanlı’dan günümüze değin süregelen tarihsel süreçlerde her zaman görülmüştür (Sezik, 2012:113).

Türkiye’de muhafazakârlığın kökenleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki Batılılaşma hareketlerine gösterilen tepkilerle başlar. İmparatorluğun çöküşü ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte geleneksel değerlere bağlılık ve dini hassasiyetler ön plana çıkarak muhafazakâr bir anlayışın temelleri atılmıştır. Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet gibi reform hareketleri, toplumda geleneksel yapıyı sarsarak muhafazakâr kesimlerde kaygılar oluştururken, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan köklü değişimler ise bu kesimlerde büyük tepkilere yol açmıştır. Özellikle laiklik ilkesi ve geleneksel kurumların ortadan kaldırılması, muhafazakârların tepkisini daha da artırmıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte muhafazakâr kesimleri temsil eden siyasi partiler ortaya çıkmış, bu partiler, geleneksel değerlerin korunması ve İslam’ın daha etkin bir şekilde yaşanması gerektiğini savunmuşlardır.

Cumhuriyetin getirdiği yenilikler, özellikle din ve kültür alanındaki köklü değişimler, Türkiye’de muhafazakâr bir tepki yaratmıştır. Halifeliğin kaldırılması, dini hayatın devlet kontrolüne alınması gibi uygulamalar, muhafazakârlar tarafından geleneksel değerlerin yok edilmesi olarak görülmüştür. Yahya Kemal, Necip Fazıl Kısakürek gibi düşünürler, bu değişimlere karşı çıkarak muhafazakâr bir duruş sergilemişlerdir. Bu isimler, İslam medeniyetine ve Türk-İslam sentezine duydukları bağlılığı dile getirerek, geleneksel değerlerin korunması gerektiğini savunmuşlardır. Muhafazakârlığın esnek bir yapıya sahip olması nedeniyle bu dönemdeki muhafazakâr düşünürler aynı zamanda İslamcı veya Milliyetçi gibi farklı ideolojilerle de ilişkilendirilmiştir (Türköz, 2016:106).

Türkiye’deki muhafazakârlık, Batı Avrupa’daki muhafazakârlığın aksine, daha çok kültürel bir kimlik arayışı ve geçmişe duyulan özlem üzerinden şekillenmiştir. Muhafazakârlar, geleneksel değerlere bağlı olmalarına rağmen değişime ve yeniliğe tamamen kapalı değillerdir. Bu durum, Türk muhafazakârlığının dinamik ve sürekli değişime açık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2004:25). Türkiye’de muhafazakârlık, siyasi bir ideolojiden ziyade, köklü bir kültürel miras üzerine inşa edilmiş bir kimlik arayışıdır. Bu kimlik, geçmişe duyulan saygı ile geleceğe yönelik umutları bir araya getirerek, Türkiye’nin karmaşık siyasi ve sosyal yapısının içinde kendine özgü bir yer bulmuştur.

Türkiye’de muhafazakârlık, cumhuriyet devrimlerine karşı kültürel bir tepki şeklinde belirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de çok partili sisteme geçilmesinden sonra çeşitli siyasal ideolojiler politik temsiliyet imkânına kavuşmuştur. Muhafazakârlık da bu dönemde hem CHP hem de DP’de güç elde etmiştir. DP’nin iktidara gelişiyle de siyasi temsil yetisini daha da pekiştirmiştir (Aslan, 2017:5). Dolayısıyla Osmanlı döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla başlayan muhafazakâr siyasi hareket, özellikle DP döneminde belirgin bir gelişim gösterir (Bingöl ve Akgün, 2005:8).

Demokrat Parti dönemi, Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin siyasi hayata geçiş yaptığı ve önemli bir dönüşüm yaşadığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönem hem muhafazakârların güçlenmesi hem de modernleşme sürecindeki farklılıkların ortaya çıkması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Tek parti döneminde yaşanan sıkı dini denetim ve kısıtlamalar, Demokrat Parti dönemiyle birlikte büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu durum, muhafazakârların dini inançlarını daha özgürce yaşamasına olanak tanıyarak, bu kesimin siyasete daha aktif katılımını sağlamıştır (Türköz, 2016:107).

CHP’nin yönetim kademesinin elit bir gruptan meydana gelmesi ve parti içi demokrasinin düzgün bir şekilde işlemesine engel olması, karar alma süreçlerinde çevrenin etkisini zayıflatır. Bu nedenle CHP’den ayrılan Menderes ve arkadaşlarının oluşturduğu parti, CHP içinde söz sahibi olamayan taban için bir araç haline gelir (Bingöl ve Akgün, 2005:3). DP iktidarıyla beraber Türkiye’de demokratik muhafazakârlık siyasi uygulamaya geçirilmiştir. O zamana dek yalnızca entelektüel bir kavram olarak var olan muhafazakârlık, halkın destek vermesi neticesinde DP ile iktidar olmuştur (Kıran, 2023:292).

¹ Çağdaş siyaset ideolojilerinden birisi olarak muhafazakârlık, Türkiye siyaseti içinde etkisini hissettirmekte, ancak bu akım Türkiye’de yeterince tanınmamaktadır ve genellikle olumsuz bir anlamda kullanılmaktadır. Bu duruma neden olarak, Tanzimat’tan beri gerçekleştirilmeye çalışılan radikal değişim projelerinin Türk aydınları tarafından temel kurtuluş yolu şeklinde telakkisi ve toplumu yeniden inşa etmeyi hedefleyen hâkim siyasi gelenek olarak gösterilmektedir (Safi, 2005:1).

Bu noktada Demokrat Parti (DP) iktidarıyla birlikte, Türkiye’de siyasal güç el değiştirerek yeni bir siyasal kimlik ortaya çıkmıştır. Bu yeni kimlik; çiftçi, tüccar, esnaf, toprak sahibi ağalar ve çalışanlar gibi ekonomik yükün altına giren geleneksel ve dini değerlere bağlı toplumsal kesimlerin temsil ettiği bir yapı halini almıştır. Demokrat Parti’nin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşısında hızla güç kazanmasının ve Türk siyasal kimliğinde köklü bir dönüşüm yaratmasının temel nedeni, 1950 seçimlerinde devletçi ve seçkinci kesim ile gelenekçi ve liberal kesim ya da asker ve bürokrat sınıf ile halk arasında oluşan kutuplaşmadır (Göka vd., 2006:306). Bu ayrışma, sonraki yıllarda Türkiye siyasetini şekillendiren en önemli toplumsal ve siyasal bölünmelerden biri haline gelmiştir. Bu açıdan Demokrat Parti dönemi, siyaset sahnesinde “çevre” olarak nitelendirilen geniş halk kitlelerinin desteklediği bir oluşumun iktidara gelmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu kitle aynı zamanda muhafazakâr değerlerin taşıyıcısı ve savunucusu olarak da dikkat çekmektedir.

1950’li yıllarda muhafazakâr düşünce, dinin toplumdaki rolünü daha esnek bir şekilde ele alarak, daha ılımlı bir yol izlemiştir. Dinin katı pozitivist anlayışla toptan reddedilmesine karşı çıkarak, dinin varlığını ve önemini kabul eden muhafazakârlar, dinin toplumsal hayat içinde ve devlet ile ilişkisinde yeniden tanımlanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu sayede dinin sadece bireysel bir inanç değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu ve modern yaşamla uyum sağlayabileceği fikri ön plana çıkmıştır. Bu yeni yaklaşım, muhafazakâr düşüncenin daha kapsayıcı ve güncel bir hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Mert, 2006:319-320).

Bu doğrultuda Demokrat Parti (DP) döneminde alınan bazı kararlar ve uygulamalar, muhafazakâr değerlerin korunması ve teşvik edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Arapça ezanın yeniden okunabilmesi, ilkokullarda zorunlu din derslerinin getirilmesi, cami ve imam hatip okullarının sayıca artırılması, radyoda belirli günlerde Kur’an yayını gibi adımlar, muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamaya yöneliktir. Ayrıca Türk-İslam tarihine önem verilmesi, halk ve sanat müziği ile müze çalışmalarının desteklenmesi ve özellikle İstanbul’daki tarihi eserlerin restorasyonuna odaklanması vb. girişimler, muhafazakârlığın kültürel temelde güçlendirilmesine katkı sağlamıştır (Türköz, 2016:108).

1980 öncesi dönemde muhafazakâr taleplerin genellikle din eksenli bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Ancak bu dönemde yürütülen ekonomik ve kültürel faaliyetlerin muhafazakâr kesim üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. 1980 sonrasında yaşanan değişim ise yeni bir muhafazakâr orta sınıfın oluşumunu hızlandırmış ve muhafazakâr kimlik algısında önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Özetle 1980 öncesinde toplumun çevresinde yer alan muhafazakâr halk, toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda kayda değer bir ilerleme sağlayamamıştır. Bu durum, muhafazakâr düşüncenin algılanma biçiminde önemli bir rol oynamıştır (Türköz, 2016:108).

3. MUHAFAZAKÂRLIK VE ADNAN MENDERES

Adnan Menderes (1899 - 1961), liberal ve muhafazakâr görüşe sahip bir siyaset adamı olarak kabul edilir. Ekonomi üzerine görüşleri ve uygulamaları açısından bakıldığında; liberal birisidir. Adnan Menderes’in kendisini liberal olarak kamuoyuna göstermesi onun hürriyetlere verdiği değeri ortaya koymaktadır (Yıldız, 2020:71). Özellikle Adnan Menderes’in halkın manevi ve milli değerlerine gösterdiği değer ve ilgi, muhafazakâr halk tarafından karşılık bulmuştur. Bunun sonucunda iktidar sahibi olmuş ve politikalarını da söz konusu eksende uygulamıştır.

Adnan Menderes, bireysel yaşantısında da inancına bağlı, dine değer veren ve dini inançlarını yaşamaya gayret eden birisi olarak tanınmıştır (Akın, 2018:123). Onun dine karşı hassasiyeti ve duruşu toplum nazarında da karşılık bulmuştur. Böylece halkın bu sempatisi kendisini ve partisini iktidara taşımıştır. Dolayısıyla iktidar döneminde de uzun yıllar geniş halk kitlelerince desteklenmiştir.

Adnan Menderes, başbakanlık döneminde Türkiye’de laiklik ilkesini yumuşak bir şekilde uygulamaya çalışmış ve laiklik ilkesinin sınırlarını zorlamaya çalışmıştır. Menderes, iktidara gelmesiyle birlikte dini özgürlüklerin daha fazla ön plana çıktığı bir siyaset izlemiştir. Menderes, dini eğitim ve uygulamaların serbest bırakılması gibi adımlar atarak, laiklik ile dinin bir arada var olabileceği bir siyasi yaklaşımı benimsemiştir. Daha sonraki yıllarda iktidar olan muhafazakâr siyaset düşüncesine sahip siyaset adamları da onun yolunu izlemişlerdir. Böylelikle Adnan Menderes Türk muhafazakârlığının ilk politik önderi olarak kabul edilir (Akın, 2018:124).

Adnan Menderes’in hayatında dinin önemli bir yer tuttuğu konusunda oğlu Aydın Menderes de bir ifadesinde belirtmiştir. Menderes, evde güne dua ederek başlar ve dini vecibelerini çoğunlukla aksatmazdı. Çocuklarının da dini eğitim almasını ister ve onları bu konuda teşvik ederdi. Bu durum, Menderes’in sadece siyasi bir lider değil, aynı zamanda dindar ve muhafazakâr bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir. O’nun gündelik hayatında ve siyasi hayatında da derin bir inançla hareket etmesi dine verdiği değeri göstermektedir (Konca, 2011:46).

Aydın Menderes’in ifadelerine göre babası Adnan Menderes döneminde camilere maddi desteklerde bulunmuş ve din görevlileri sorununun çözümüne yönelik çalışmalar yapmıştır. Bütün bunlar Adnan Menderes’in İslam dinine ve muhafazakâr topluma hizmet anlayışının birer parçasıydı. Adnan Menderes maddi destekleri kendi cebinden ve kişisel çabalarıyla karşılamıştır. Eyüp Sultan Camisi’nde cemaat O’nun dokutup döşettirdiği halılarda ibadet etmiştir. Menderes ayrıca Kocatepe Camisi’nin temelinde de kendi cebinden maddi destek sağlamıştır (Konca, 2011:46).

Adnan Menderes verem hastalığı sebebiyle anne ve babasını kaybetmiştir. Babaannesi Fitnat Hanım tarafından büyütülmüştür. Fitnat Hanım, torununa hangi mesleği yaparsa yapsın, nerede bulunursa bulunsun, ata mirası olan topraklara dönmesini ve çiftçilikle uğraşmasını vasiyet etmiştir. Toprakla uğraşmayı peygamberlerin değerli bir mirası olarak görmüş ve Menderes’in sahip olduğu geniş arazileri terk etmesinin affedilmez bir günah olacağını ifade etmiştir. Fitnat Hanım’ın bu öğüdü köklere ve geçmişe bağlılık fikrini merkeze almaktadır. Bu öğüt, Menderes’in muhafazakârlık anlayışında toprağa, geçmişe ve aile mirasına duyulan saygının ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Fitnat Hanım’ın bu öğütleri, muhafazakâr düşüncenin temel değerlerinden biri olan geleneklere bağlılık ve geçmişle kurulan güçlü bağın bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Şeyhanlıoğlu, 2009:120).

Adnan Menderes, İzmir Amerikan Koleji’nde eğitim görürken öğretmenlerinin okulda misyonerlik faaliyetleri yürüttüğünden dolayı resmî kurumlara şikâyetle bulunur. Menderes, kendi kültürel kimliğini ve değerlerini koruma içgüdüleriyle hareket ederek, okulda yürütülen misyonerlik faaliyetlerine karşı çıkmıştır. Bu durum, muhafazakârların genellikle kendi kültürlerine ve geleneklerine bağlı olma eğiliminde olduklarını gösterir. Adnan Menderes’in gençlik yıllarında yaşadığı bu olay, onun daha sonraki siyasi hayatında izleyeceği çizginin önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir. Bu olay, Menderes’in muhafazakâr kimliğinin temellerinin atıldığı ve onun kültürel kimlik, dini değerler gibi konularda hassas bir duruş sergileyeceğinin işaretidir (Şeyhanlıoğlu, 2009:121).

Adnan Menderes’in 27 Mayıs darbesi sonucunda idama mahkûm edildikten sonra yazdığı son mektup, hem kişisel hem de siyasi duruşunu yansıtan önemli bir belge niteliğindedir. Özellikle mektubunda sergilediği soğukkanlılık, muhafazakâr ve dindar kimliğiyle sıklıkla bağdaştırılan sabır, metanet ve kadercilik gibi özelliklerle ilişkilendirilebilir. Muhafazakâr ve dindar bir kimliğe sahip olan Menderes, yaşam boyu kaderci bir bakış açısıyla hareket etmiştir. Bu nedenle başına gelenlerin Allah’ın takdiri olduğunu düşünerek duruma boyun eğmiş ve sakinliğini korumuştur (Şeyhanlıoğlu, 2009:126).

4. DEMOKRAT PARTİ VE MUHAFAZAKÂRLIK

1946 yılı, Türkiye’nin tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu tarih, Türkiye’nin çok partili siyasal yaşama adım atışının başlangıcını göstermektedir. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti’nin başkanlığına, Celal Bayar atanmıştır (Akşin, 2011:244).

Demokrat Parti’nin (DP) kuruluş süreci kısaca şu şekilde açıklanabilir: 1945 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Toprak Reformu yasasının görüşülmesi sırasında, CHP içerisindeki bazı önde gelen isimler muhalif bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Aynı yılın ilerleyen dönemlerinde gerçekleşen bütçe tartışmaları esnasında da bu muhalif yaklaşımlar devam etmiştir. Bu süreçte, başta Celal Bayar olmak üzere Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gibi önemli kişiler, meclisteki bu tartışmalar sırasında yeni bir siyasi partinin temellerini atmışlardır (Kongar, 2005:145).

Bu yasanın kabul edilmesinden kısa süre sonra, 12 Haziran 1945 tarihinde, CHP’li milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, daha sonra “*Dörtlü Takrir*” olarak anılacak bir önergeyi CHP’nin meclis grubuna sunmuşlardır. Bu önerge, siyasal sistemin demokratikleşmesi gerektiğini vurgulayan önemli bir belge niteliğindedir. Ancak önerge grup tarafından reddedilmiş ve bu süreçte Fuat Köprülü ile Adnan Menderes CHP’den ihraç edilmiştir. Aynı şekilde kısa bir süre sonra Refik Koraltan da CHP’den çıkarılmıştır. Celal Bayar ise ilk olarak milletvekilliğinden, ardından parti üyeliğinden istifa etmiştir (Kongar, 2005:145-146). Tüm bu gelişmelerin sonucunda Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü gibi isimler demokratikleşme ve liberalizm ilkelerini içeren yeni bir parti kurarak Demokrat Parti’yi (DP) oluşturmuşlardır. Üç yıl süren muhalefet döneminin ardından, 1950 seçimlerinde zafer elde ederek iktidara gelmişlerdir.

DP'yi Osmanlı - Türkiye siyasal hayatında önemli yapan en belirgin özelliklerden biri, muhalefet partisi olarak ilk kez seçim yoluyla iktidara gelmiş olmalarıdır. Ancak bu önemli gelişme, geniş halk desteğiyle iktidarı elde eden DP'nin iktidarı, bir müddet sonra askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasıyla son bulmuştur (Sunar, 1985:2076). Demokrat Parti, kuruluşunun ilk başlarında geniş bir kitleye hitap ederek gücünü, üniversite profesörlerinden köylü kesimlerine kadar farklı sosyal gruplardan almıştır. DP'nin bu ölçüde geniş bir kesime kolaylıkla ulaşabilmesinin sebepleri arasında, bu grupların CHP'ye karşı muhalif duruşları ve DP'nin tüm toplumsal kesimlere seslenebilecek bir siyasi yapılanma oluşturabileceği inancı bulunmaktaydı. Kuruluşunun ardından, parti hızlı bir şekilde gelişmiş ve geniş halk kitlelerine yayılmaya başlamıştır. DP'nin üye sayısının, kurulduktan sadece on bir ay sonra bir milyonu geçtiği iddia edilmiştir (Karpas, 2010:489).

Söz konusu gelişmelerin ardından CHP, Türkiye'deki genel seçim tarihini bir yıl öne alarak 21 Temmuz 1946 olarak belirlemiştir. CHP'nin amacı, yeni kurulan partiye karşı seçimleri kazanmayı garantilemektir. Bu nedenle DP, kuruluşunun üzerinden sadece altı ay geçmişken genel seçimlere katılmak mecburiyetinde kalmıştır. Seçim sonuçları, CHP için sürpriz bir şekilde gelişmiş ve tek parti yönetimine duyulan tepki, DP'ye büyük bir destek olarak yansımıştır. Ancak seçimlerin ardından, seçimlerin adil bir şekilde yapılmadığına dair söylentiler hem Meclis içinde hem de dışında hızla yayılarak tartışmalara neden olmuştur (Kongar, 2005:147). Bu noktada 1946 genel seçimleri, Türkiye'nin siyasal hayatında kritik bir dönüm noktasıdır. Bu seçim hem CHP'nin tek parti iktidarını sürdürme çabalarını hem de DP'nin yükselişini göstermesi açısından önemlidir. Ancak seçimlerin dürüstlüğü hakkındaki tartışmalar, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir soru işareti olarak kalmıştır.

14 Mayıs 1950 tarihinde CHP için kaçınılmaz son sandığa yansımış ve DP, yerel örgütlenmesini hızla tamamladıktan sonra geniş bir halk ilgisiyle karşılaşmıştır. Parti, tek parti iktidarına karşı olan hemen hemen tüm unsurları toplayarak iktidara gelmeyi başarmıştır. Seçimlerin kurallara uygun bir şekilde yapılması, Türkiye'ye genel bir siyasi istikrar ve güven duygusu kazandırmıştır. Hükümet değişikliği de bu duygunun pekişmesini sağlamıştır (Karpas, 2010:496). Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu döneme genel açıdan bakıldığında; DP'nin din söyleminde aşırılıklardan kaçındığı, fakat din konusunda ılımlı bir atmosfer oluşturmaya gayret gösterdiği ifade edilebilir. Bu süreçte muhafazakâr kesim, dine yaklaşımda Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha ılımlı durduğunun bilincindedir ve birçok kişi Demokrat Parti'ye destek vermiştir (Kırkpınar, 2018:353).

Demokrat Parti iktidarındaki yeniliklerden biri, Türkçe ezan uygulamasının sona erdirilmesi ve ezanın Arapça okunmasına yeniden geçilmesidir. Bu uygulamadaki değişiklik, özellikle kırsal kesim ve halk nezdinde olumlu bir şekilde algılanmıştır (Karpas, 2010:495). DP'nin bu muhafazakâr kimliği, partinin siyasi kimliğinin temelini oluşturmuştur. Gelenek ve dine verdiği önem, kırsal kalkınmaya yaptığı yatırımlar ve milli ve manevi değerlere vurgusu, DP'yi Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir yere oturtmuştur. DP'nin bu politikaları, günümüz Türkiye siyasetini de şekillendirmeye devam etmektedir.

1950 seçimlerinden önce hem CHP hem de DP din politikaları üzerine yoğun şekilde siyaset icra etmiştir. Ancak CHP'nin din alanındaki politikası bu süreçte değişmeye başlamış olsa da özellikle muhafazakâr kesimler bu değişimi, CHP'nin seçim kazanma amacı güderek yaptığı bir hamle olarak değerlendirmiş ve geçmişteki uygulamaları göz önünde bulundurarak, CHP'yi bu konuda samimi bulmamıştır. Seçim sonrası iktidara geçen DP ise özellikle ezanın Arapça okunması, radyolarda Kur'an yayınlanması, camilerin onarılması ve yeni türbelerin açılması gibi vaatlerini yerine getirmiştir. DP'nin bu adımları, partinin muhafazakâr değerlere olan bağlılığını ve bu değerlere duyduğu saygıyı gösteren önemli semboller haline gelmiştir. Bu uygulamalar, halkın geniş kesimleri tarafından takdir edilerek, DP'nin iktidarını sağlamlaştıran faktörlerden biri olmuştur (Ahmad, 1995:154). Bu açıdan Türk siyasal yaşamında, DP dönemi, muhafazakârlaşma eğiliminin geniş bir şekilde yayıldığı yıllar şeklinde kabul edilmektedir. Bahse konu eğilim, genellikle laiklik düşüncesindeki yumuşamadan kaynaklanmaktadır.² Özellikle 1950'lerden sonra DP hükümetlerinin sağladığı din özgürlüğü ortamı, üniversitede okuyan bireylerin aynı zamanda dini cemaatlere katılarak, burada hem dini eğitim alabilmeleri hem de geleneksel kültürlerini yaşama fırsatı bulabilmelerine olanak sağlamıştır. Bu durum, "imanlı mühendis" gibi niteliklere sahip bireylerin yetişmesini desteklemiş, dini inanç ve profesyonel becerilerin birleşimiyle toplumsal hayata katkı sağlayacak yeni bir neslin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böylece DP dönemi hem dini inançların hem de geleneksel kültürün yeniden canlandığı, toplumsal yapıyı daha fazla etkileyen ve

² Demokrat Parti, kuruluş tarihinden bu yana din temelli bir siyaset dili kullanmamış olsa da, uzun süreli tek parti iktidarının katı dini tutumunu devam ettirmeyeceğine dair işaretler vermiştir. Demokrat Parti'nin bu yaklaşımı, iktidar partisi olan CHP'yi de etkilemiş; iktidar partisi daha ılımlı bir din politikası benimseme yönünde adımlar atmıştır (Kırkpınar, 2018:357).

muhafazakâr değerlere daha yakın bir eğitim anlayışının gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur (Öğün, 2004:540).

Demokrat Parti (DP), programında din eğitimi mevzusu ve söz konusu eğitimi verecek kurumların oluşturulmasını ve Üniversitelerde yer alacak özerk niteliği haiz bir İlahiyat Fakültesinin kurulmasını desteklemiştir. DP döneminde, bazı hukukçular dışında sosyal bilimciler, okul müfredatına din derslerinin eklenmesini, İmam Hatip okullarının açılmasını da oldukça olumlu karşılamıştır (Albayrak, 2004:367).

Aslında bu dönemde gerçekleşen olaylar dikkate alındığında DP, bir yandan Kemalist rejimi değiştirirken diğer yandan aynı rejimi koruyacak tedbirler almıştır. Örneğin; Türkçe ezan, Halkevleri, Köy Enstitüleri kapatılmış, harf inkılabı ve medeni kanun temel olarak korunarak yerinde saydırılmıştır. Kadın hakları ve eğitim birliği konusunda da gerileme yaşanmıştır. Bunun yanı sıra siyasi amaçlarla dini istismarla suçlanan Büyük Doğu ve Sebülürreşad gibi yayınlar üzerinde soruşturma başlatılmıştır. Aynı paralelde Atatürk heykellerini ve reformlarını korumayı hedefleyen Atatürk Kanunu DP döneminde yasalaşmıştır (Aslan, 2017:164).

Böylece Demokrat Parti (DP), Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 1950 seçimlerinde iktidara gelerek, ülkenin siyasi ve sosyal yapısında köklü değişikliklere öncülük etmiştir. Türkiye’de yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlere karşı daha geleneksel ve muhafazakâr bir yaklaşım benimsemiştir. Partinin bu kimliği, çeşitli politikalarda kendini göstermiştir. Geleneksel ve muhafazakâr değerlere verdiği önemle bilinen DP, bu sayede geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmış ve uzun yıllar iktidarda kalmıştır (Duman, 2010:174).

DP hükümet programlarında kültürel meselelerde milli, manevi ve geleneksel değerler üzerinde önemle duracağını vurgulamıştır. Ancak Atatürk’ün inkılâplarıyla ilgili görüşlerinde millete mal olmuş inkılâplara sahip çıkacaklarını dile getirmiştir. Bu anlamda irticai ve ırkçılık gibi ayrıştırıcı akımlara karşı önlemler alacakları da vurgulanmıştır. Dolayısıyla DP hükümet programında dini eğitimi bir din merkezli eğitim olarak değil, dini özgürlüğün bir gerekliliği şeklinde değerlendirilmiştir (Aslan, 2017:164). Ayrıca özellikle 1955 sonrasında, öncelikle Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bazı Demokrat Partili siyasetçiler, açıklamalarında dini unsurları öne çıkarmışlardır. Demokrat Parti, muhafazakâr kesime olan ilgisinin ödülünü bu kesimce “*dini kurtaran parti*” diye değerlendirilmesi ve seçimlerde desteklenmesi ile almıştır (Kırkpınar, 2018:357). Dolayısıyla Türkiye’nin siyasi yelpazesindeki muhafazakâr renk, sağ parti temsilcileridir. Bu paralelde DP de merkez sağ çizgide siyaset muhafazakâr bir parti olmuştur. Bu noktada, toplumun tek parti baskısını aşarak geleneksel ve kültürel değerlerini yaşatmaya başladığı DP döneminde muhafazakârlıktan bahsedilebilir. Cumhuriyet döneminde baskı görüp sesi kısılan muhafazakâr ve İslamcı kesim, DP iktidarıyla birlikte bir ilerleme kaydetmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:7).

5. SONUÇ

Türk siyasal yaşamında muhafazakâr anlayışın etkilerinin incelenmesi ve anlaşılması oldukça önemlidir. Bu açıdan Cumhuriyetin ilanını takiben yaşanan otoriter tek parti döneminden (1923-1946) sonra başlayan çok partili hayatla beraber Türk siyasetinde genel olarak iktidar olmayı başaran merkez sağ çizgisindeki partilerde etkili olan muhafazakâr anlayışın izlerinin sürülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan çok partili hayatla beraber kuruluşundan itibaren kısa sürede iktidara gelen Demokrat Parti’de ve karizmatik lideri Adnan Menderes’in siyasal yaşamında muhafazakâr anlayışın etkisi görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin dokuzuncu başbakanı olan Adnan Menderes, liberal ve muhafazakâr eğilimleri olan bir siyasetçi ve devlet adamı olarak tanınmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sonlanan iktidarı boyunca Türkiye’nin en önemli siyasi aktörlerinden birisi olan Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılarak Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte 1946 yılında Demokrat Parti’yi kurmuş ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Partinin temel eğilimlerinden birisi de muhafazakârlıktır. Demokrat Parti, ilk kez girdiği 1946 genel seçimlerinde ve iktidar olduğu 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde muhafazakârlardan güçlü bir destek almıştır. Bu gelişmelerde Adnan Menderes’in kişiliğinin de önemli bir payı vardır. Adnan Menderes, muhafazakâr kamuoyunda her zaman farklı ve değerli birisi olarak görülmüştür. 1960 darbesi sonrasında siyaset sahnesinden silinen Demokrat Parti’de muhafazakârlık önemli bir yer tutmuş ve böylece parti, Türkiye siyasi kültürünün aktif bir partisi olmaktan çıkmıştır.

Demokrat Parti, kuruluşundan itibaren Türk siyasal hayatından oldukça önemli bir yer edinmiş ve ilerleyen yıllarda merkez sağda ortaya çıkacak siyasi oluşumların öncülüğünü üstlenmiştir. Kendisinden önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi diğer muhalif partilerin demokratik

ortamda seçimde yarışma imkânına kavuşamamasına rağmen DP bu imkânı elde etmiştir. Parti, bu imkânı iyi değerlendirmiştir. Zaten DP iktidarından sonra da Türk siyasal hayatında DP'nin mirasçısı olarak görülebilecek ve muhafazakâr demokrat çizgide siyaset yürüten merkez sağ partilerin iktidar dönemi başlamıştır.

Tek parti döneminden sonra DP'nin kuruluşu muhafazakâr kesim için adeta bir can simidi görevi üstlenmiş ve CHP iktidarından bunalmış toplumun neredeyse tüm kesimlerinin oyuna talip olmuştur. Parti, girdiği seçimlerde üstün başarı elde etmiştir. Muhafazakâr kesim özellikle din politikaları konusunda DP'nin vaat ettiği daha liberal ve özgürlükçü politikalarla umutlanmıştır. DP de iktidar süresi boyunca -özellikle *Adnan Menderes'in liderliğinde*- laiklik konusunda ılımlı politikalarıyla bu konuda beklenen değişimi ortaya koymuştur. Ancak yukarıda da değinildiği üzere DP ve yönetim kadrosu aşırılıkçı kesimle arasında mesafe koymuş ve Cumhuriyet inkılaplarına da sahip çıkmıştır. DP'nin, CHP'den bu konudaki temel farkı, din politikaları konusunda daha özgürlükçü bir tutum benimsemesi ve laiklik konusunda daha ılımlı bir siyaset gütmesidir.

Yapılan çalışmada Türkiye'de muhafazakâr siyasetin kökleri Demokrat Parti ve Adnan Menderes'in muhafazakâr siyaseti üzerinden değerlendirilmiştir. Akademik yazında Türkiye'deki muhafazakârlığın tarihsel kökleri ve gelişimi ile Demokrat Parti ve Adnan Menderes dönemini inceleyen çok sayıda yayın bulunmaktadır. Çalışmanın farkı ise bu unsurları bir arada değerlendirmesidir. Bu kapsamda ileride benzer olası çalışmalar da yapılabilir. Demokrat Parti içindeki diğer politik aktörler ve Demokrat Parti sonrsındaki diğer aktörler de yeni çalışmalarda ele alınabilir ve çalışmanın olduğu dönem ile kıyaslanarak analiz edilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. / This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject.

YAZAR KATKILARI / AUTHORS' CONTRIBUTIONS:

Kavramsallaştırma, orijinal taslak yazma, düzenleme – Y1 ve Y2, veri toplama, metodoloji, resmi analiz – Y1 ve Y2, Nihai Onay ve Sorumluluk – Y1 ve Y2. / Conceptualization, writing-original draft, editing – Y1 and Y2, data collection, methodology, formal analysis – Y1 and Y2, Final Approval and Accountability – Y1 and Y2.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1995), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Hil Yayınları, İstanbul.
- AKIN, Mahmut Hakkı (2018), “*Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı*”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, S.15(55), ss.121-139.
- AKŞİN, Sina (2011), **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 12. Baskı.
- ALBAYRAK, Mustafa (2005), **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946–1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Aynur (2017), “*Demokrat Parti Döneminin Muhafazakâr Kültür Politikaları*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- BİNGÖL, Yılmaz ve AKGÜN, Şener (2005), “*Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi*”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, ss.1-33.
- DUMAN, M. Zeki (2010), **Türkiye’de Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara.
- GÖKA, Erol, GÖRAL, F. Sevinç ve ÇETİN, Güney (2006), “*Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.302-313.
- KARPAT, Kemal (2010), **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KIRAN, İsmail (2023), “*Türkiye’de 1950-2014 Yılları Arasında Sağ Muhafazakâr Siyasette Yaşanan Değişim*”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.25(2), ss.286-321.
- KIRKPINAR, Leyla (2018), “*Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.18(36), ss.349-359.
- KONCA, Ömer Faruk (2011), “*Adnan Menderes’in Siyasal Yaşamı ve Kişiliği*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- KONGAR, Emre (2005), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 36. Baskı.
- MERT, Nuray (2006), “*Muhafazakârlık ve Laiklik*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.314-345.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfî (2004), “*Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.539-582.
- ÖZTÜRK, Tuğba Aydın (2014), “*Muhafazakârlık İdeolojisi Çerçevesinde Gelişen Kültür ve Sanat Politikaları*”, **Journal of International Social Research**, S.7(34), ss.621-627.
- SAFİ, İsmail (2005), “*Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel - Siyasal Temelleri ve ‘Muhafazakâr Demokrat’ Kimlik Arayışları*”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEZİK, Murat (2012), “*Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık*”, **I. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı** (Ed. Furkan Yıldız), 29 Haziran – 1 Temmuz 2012, Konya, İlmi Etüdler Derneği Yayını, İstanbul, ss.113-125.
- SUNAR, İlkay (1985), “*Demokrat Parti ve Popülizm*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** (Ed. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt.8, ss.2076-2086.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin (2009), “*Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık*”, **Doktora Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- TÜRKÖZ, Elif (2016), “*Özal’lı Anap Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi*”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.9(1), ss.103-116.
- YILDIZ, Murat (2020), “*Türkiye’de Liberal Siyaset ve Adnan Menderes*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- YILMAZ, Murat (2004), “*Türk Muhafazakârlığının Kültürel ve Siyasi İmkân ve Sınırlılıkları*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S.9(34), ss.25-32.